

سوگواری به رسم قدما

گروه تئاتر

گزارش

تعزیه در کلام

تعزیه در لغت به معنی عرض تسلیت گفتن، برگرفته از ریشه عربی «عزی» یک فعل ثلاثی مزید است. تعزیه (یا تعزیت) به معنی سوگواری، برپایی یادبود عزیزان از دست رفته، تسلیت، امر کردن به صبر و پارسیدن از خویشان در گذشته، خرسندی دادن و در برخی مناطق ایران مانند خراسان به معنای مجلس ترحیم است. اما آنچه به عنوان تعزیه مشهور است گوتهای از تمایش مذهبی منظم است که در آن عده‌ای اهل ذوق و کارآشنا در جریان سوگواری‌های ماه محرم و برای تشریح دادن ارادت و اخلاص به اهل بیت (ع) طی مراسم خاصی بعضی از داستان‌های مربوط به واقعه کربلا را پیش چشم تماشاگرها بازآفرینی می‌کنند. در تعزیه چون اهمیت خواندن هنرمندانه اشعار بیش از روش اجرا و تمایش واقعه‌هاست، آن را در قیاس با روضه‌خوانی تعزیه‌خوانی نیز گفته‌اند. بر اساس نظریه زمخشری، «اصل تشیه» («بوالقاسم محمود بن عمر زمخشری، مئولد ۴۶۷، متوفی ۵۲۸) که یکی از آخرین علمای معروف علم کلام و ایرانی بود و در تهذیب اخلاق نیز کتابی به نام «طواق الذهب فی الموعظ والخطب» دارد، بیان کرد که بنا بر روایت‌های مذهبی هر کس بر حسین بگریزد بهشت او را واجب شود و افزود هر کس خود را گریبان نماید و دیگران را بگریزند به حکم «من تشیه یقوم فهو منهم» از زمره تیکان است و همان ثواب بر او حاصل گردد. یعنی او زمینه نظری تشیه را هموار کرد و برای گریختن به هر واسطه‌ای اهمیت و ارزش بخشید. این هنر در اصل به نام شیبه‌خوانی درست است، لیکن چون در آن هم عزاداری هست و هم به یکدیگر عرض تسلیت داریم و مجموع این‌ها موجود می‌باشد قله‌ها به صورت یک غلط مسلط قتل تعزیه‌خوانی بر سر زبان‌هاست.

تاریخ پیدایش تعزیه

تاریخ پیدایش تعزیه به صورت دقیق پیدا نیست. برخی بایاور به ایرانی بودن این تمایش آیینی، پانگیری آن را به ایران پیش از اسلام به پیشینه سه‌هزارساله سوگ سیاوش پهلوان داستان‌های ملی ایران نسبت داده و این آیین را مایه و زمینه‌ساز شکل‌گیری آن دانسته‌اند. برخی پژوهشگران نیز پیشینه آن را به آیین‌هایی چون مصایب میترا و یادگار زیربان یازمی‌گر دانند و برخی پیدایش آن را متأثر از عناصر اساطیری میان‌رودان، آناتولی و مصر و کساتی نیز مصایب مسیح و دیگر افسانه‌های تاریخی در فرهنگ‌های هند و اروپایی و سامی را در پیدایش آن کارساز دانسته‌اند؛ ولی به گمان بسیار، تعزیه، جدا از شباهت‌های با عزاداری‌های آیینی گذشته، شکل تکامل‌یافته‌تر و پیچیده‌تر سوگواری‌های ساده شیعیان سده‌های نخستین برای شهدای کربلاست. برخی دیگر با استناد به گزارش‌هایی، پیدایش تعزیه را مشخصاً از ایران پس از اسلام و مستقیماً از ماجرای کربلا و کشته شدن حسین و یارانش می‌دانند. در دوره اخیر سوگواری برای شهیدان کربلا از سوی دوستداران اهل بیت (ع) در آشکار و نهان در عراق، ایران و برخی از مناطق شیعه‌نشین دیگر انجام می‌گرفت؛ چنان‌که ابوحنیفه دینوری، ادیب، دانشمند و تاریخ‌نگار عرب، در کتاب خود از سوگواری برای خاندان علی (ع) به روزگار امویان خبر می‌دهد.

دوران شکوفایی

اگر تعزیه را به معنای عزاداری و سوگواری و ته به معنای شبیه‌خوانی امروز گمان کنیم، نخستین سوگواری پس از پیشامد عاشورا از سوی گواهان عینی واقعه کربلا بوده که در سنین کودکی و توجواتی پس از عاشورا به اسارت رفتند؛ در واقع از هنگامی که قافله اسرا به طرف شام حرکت کردند، برخی شبیه‌خوانی و برپایی تعزیه را جهت تماشای عینی واقعه کربلا به یزید تسلیت داده‌اند که گویا از عاملین واقعه کربلا خواسته بود تا اعمالی را که مرتکب شده‌اند تمایش دهند و برخی به صفویه، دیلمیان و قاجاریه. اما شکل رسمی و آشکار این سوگواری، به روایت ابن کثیر، برای نخستین بار در زمان حکمرانی دودمان ایرانی شیعه‌مذهب آل بویه صورت گرفت. این سوگواری به گوتهای بود که معزالدوله احمد بن بویه در دهم محرم سال ۳۵۲ هجری قمری در بغداد به مردم دستور داد که برای سوگواری، دکان‌هایشان را بسته و بازارها را تعطیل کرده، توحه بخوانند و جامه‌های خشن و سیاه بپوشند. از این دوره دسته‌های عزاداری و توحه‌خوانی رایج شده و پایه‌های تمایش شبیه‌گردانی ایران گذاشته شد. در دوران حکومت سلطان محمد خاندان شیعیان حد اکثر استفاده را در انجام مراسم سوگواری و بزرگداشت خاندان حضرت محمد (ص) می‌کردند اما سوگواری‌ها در این فاصله تاریخی سبک مشخصی نداشت. به تدریج و به مرور زمان، عزاداری‌های برای حسین بن علی (ع) شکل و شیوه مشخصی پیدا کرد. تعزیه بیشترین رواج خود را با حمایت دولت و حکومت صفویان پیدا کرد. در دوره شکوفایی تعزیه، با رواج تشیع و دلایلی مانند روضه‌خوانی و حمله‌خوانی تعزیه از حمایت بیشتری برخوردار شد.

اوج هنر تعزیه‌خوانی

تعزیه‌ها در دوره ناصرالدین شاه به اوج خود رسید و بسیاری این دوره را عصر طلایی تعزیه نامیده‌اند. تعزیه که پیش از آن در حیاط کاروانسراها، بازارها و گاهی منازل شخصی اجرا می‌شد، اینک در اماکن بازی سرپوشه تکلیا و حسینیه‌ها به اجرا درمی‌آمد. معروف‌ترین و مجلل‌ترین این تکلیا، تکیه دولت بود که در همین دوره به دستور ناصرالدین شاه و مباشرت دوست‌ملی خان معیر الممالک در سال ۱۳۰۴ هجری قمری ساخته شد. تکیه دولت در زمان ناصرالدین شاه به تقلید از تماشاخانه اپراهای انگلستان ساخته شد که ابتدا به منظور یک سالن تئاتر ساخته شد اما با مخالفت‌هایی که بود به تکیه تبدیل شد. از دیگر تکیه‌های معروف آن زمان تکیه معاون‌الملک در کرمانشاه بود. در آغاز سلطنت ناصرالدین شاه، تعزیه در سبب مکان مشخص برپا می‌شد. تعزیه تا زمان مشروطیت در اوج ماند.

جان دوباره

در سال‌های آغاز دیکتاتوری رضاشاه، یعنی پس از ۱۳۰۴ هجری شمسی، اجرای تعزیه و روضه‌خوانی رفته‌رفته ممنوع اعلام شد و با تخریب تکیه دولت به دستور رضاخان، تعزیه پا به دوران اقول خود گذاشت. هر چند پس از شهریور ۱۳۲۰ دیگر بار سر برآورد، اما در برابر سرگرمی‌هایی همچون سینما و تئاتر، نتوانست موقعیت و عظمت پیشین خود را بازیابد. شهر تاملز دارای چهار تکیه تعزیه است که در اوایل دوران قاجاریه به سبب تکیه دولت تهران احداث شده و هر ساله محرم مراسم تعزیه در آن برپا می‌شود.

